

HYVINVOINTIVALTIO SOMMITELMANA

Eeva Jokinen: *YTT, yhteiskuntapolitiikan professori, Itä-Suomen yliopisto*

Janne Autto & Mikael Nygård (toim.)
Hyvinvointivaltion kulttuuritutkimus.
Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi.
2015, 310 sivua.

Kirjassa kysytään, mitä yhteiskuntatieteissä laajasti vaikuttanut kulttuurinen käänne voisi tarkoittaa hyvinvointivaltioiden tutkimukselle. Se juoksuttaa esiin laajan kirjon teorioita Raymond Williamsista Boltanskiin ja Thévenot'iin ja analysoi hyvinvointivaltion muuttumista, tilanteita ja toimijoita. Se sitoutuu niin sanottuun vahvaan kulttuuriin tulkintaan, joka ”pyrkii erityisesti poliittisen eliitin rakentaman todellisuuden dekonstruktion avulla yhteiskunnan heikompiosaisten emansipaatioon ja voimaantumiseen” (s. 13). Siinä kaikki voi hahmottua poliittisena ja asioiden politisoimiseen voivat osallistua muutkin kuin poliittiseen eliittiin kuuluvat. Siksi vallan ja vallankäytön tarkastelu on myös tutkimuksessa tärkeää: hyvinvointivaltio ei ole yhtenäinen (kansallinen) järjestelmä, vaan kiistojen ja kamppailujen aikaan saama muodostelma, niveltymä tai sommitelma.

Toimittajien kirjoittamassa johdannossa ja brittiläisen John Clarken luvussa esitellään yleisesti kulttuuritutkimuksen näkökulmaa, ”ajattelun kehikkoa” hyvinvointivaltion kysymysten lähestymiseen. Se rakennetaan dynaamisemmaksi vaihtoehdoksi tai haasteeksi

”tavanomaisemmalle”, käytännönpoliittiselle tai ”jähmeämmälle” hyvinvointitutkimukselle. Tavanomaisempia haastettavia ei tarkkaan identifioida, mutta ohimennen mainitaan vertaileva regiimi-tutkimus, polkuriippuvuuksien tutkiminen, sosiaalipolitiikan ideoihin kohdistuvat tutkimukset, hyvinvointivaltiomuotojen ja niiden erojen tarkastelut sekä kansallisen hyvinvointipolitiikan ja sen eri sektoreiden tarkastelu.

Täytyy tunnustaa, että näitä kirjaa paalettaneita tekstejä lukiessani mietin, keksitäänkö tässä pyörää uudelleen. Olen opiskellut ja opettanut yhteiskuntapolitiikkaa kohta neljäkymmentä vuotta, ja olen aina sekä saanut että antanut opetusta myös kirjassa ehdotetuilla tavoilla. Mutta kun on joutunut seuraamaan (tukka pystyssä) ajankohdasta hyvinvointipoliittista keskustelua, on myönnettävä, että tämä pyörä on tarpeen, ellei suorastaan pakko, keksiä aina uudelleen. Se ei näköjään pyöri ilman. Kirja onkin erinomainen apuväline niille, jotka haluavat ymmärtää, mitä täällä oikein tapahtuu ja mitä sille voi tehdä – ja tutkijan tapauksessa myös, miten sitä voi tutkia.

Pauli Kettunen kirjoittaa Pohjoismaisen hyvinvointivaltion jännitteisestä historiasta rikkoen kertomuksen lineaarisesti etenevästä edistyksestä ja ”väkevistä virtauksesta”. Hän käy läpi yhteiskunnan, hyvinvointivaltion ja hyvinvointiyhteiskunnan käsitteitä poliittisina ohjausvälineinä, kirjoittaa kiinnostavasti pitkistä hyvistä kehistä muutoksen ja edistyksen koodeina ja muistuttaa valtioindividualismin ideasta (vahvan valtion ajatellaan lisäävän yksilön autonomiaa ja resursseja). Erilaiset

käsitteet ja järkeilyt hyvinvoinnin merkityksestä ja edellytyksistä säröilevät, katkeilevat ja löytävät toisensa. Vanha pohjoismainen ajatus sosiaalipolitiikasta tuottavana tekijänä löytyy myös Euroopan unionin asiakirjoista, mutta sovitettuna uuteen kilpailuvaltion logiikkaan, jossa rakennetaan kilpailukykyistä ja luotettavaa toimintaympäristöä globaalille kapitalismille ja finanssimarkkinoiden toimijoille. Kettusen mukaan tästä näyttää seuraavan uusia jännitteitä. Tasa-arvo voi olla merkittävä kilpailukyvyn edellytys, mutta sisällöltään kilpailulle vastakkainen. Hyvinvointivaltion instituutiot muotoutuvat täyttämään kilpailuvaltion tehtäviä tuottaessaan esimerkiksi sosiaalista pääomaa. Samaan aikaan kilpailu saa aikaan paitsi voittajia myös häviäjiä, ja tällöin avautuu mahdollisuus ”ajallistaa” esihyvinvointivaltiollisia ideoita. Entiset kelvottomat köyhät voidaan ajallistaa aktivoivan sosiaalipolitiikan kohderyhmäksi.

Mathias Mårtens puolestaan kertoo köyhälistönaisista, jotka suljettiin 1920-luvun alussa Kruunupyyn vankisiirtolaan suorittamaan ”yleisiä töitä”. Vapaudenriiston ja pakkotyön peruste oli työnhankinnan laiminlyönti eli väitetty irtolaisuus, työttömyys tai prostituutio. Hienosti löydetystä tutkimuskohteesta on säilynyt virallisia dokumentteja, ja näitä tarkastelemalla Mårtens piirtää kuvaa ”poisjättäytymisestä” ja ”pelin sääntöjen vastaisesta” yhteiskunnallisen vastarinnan muodosta käyttäen hyvinvointitutkimuksessa toistaiseksi harvoin käytettyä post-operaistista käsitteistöä, erityisesti Paolo Virnoa. Seuraavassa luvussa Mikael Nygård analysoi Jyrki Kataisen hallituksen hyvinvointiyhteiskunta-puhetta poliit-

tisten asiakirjojen kautta käyttäen mm. Paul Piersonin ideaa ”syyllisyyden välttämisestä”: poliitikkojen jotka tekevät leikkauksia, tulee pystyä oikeuttamaan ne tavalla, jonka kansalaiset ymmärtävät ja hyväksyvät tai jakamalla vastuu leikkauksista niin laajalle, että ”syyllisten” identifiointi on vaikeaa. Molemmissa strategioissa poliittisen argumentoinnin rooli korostuu, ja Nygård soveltaakin Chaim Perelmanin argumentaatioteoriaa.

Anna Alangon luvussa on jännittävä tutkimuskysymys: Vastuullistettiin ko potilas *jo* 1980-luvun alun mielenterveysdiskursseissa eli aikana ennen käännettä uusliberalistiseen hyvinvointijärkeilyyn. Samaa käännettä haarukoidaan Arto Selkälän analysoidessa sosiaali- ja terveysjohtajien käsityksiä siitä, kuinka pitkälle kuntalaiset ovat itse vastuussa hyvinvoinnistaan. Käy ilmi, että heikolla talouskasvulla ei voida selittää kaikkea palvelujen karsimista; moraalinen asennoituminen on vakiintunut myös suomalaisen sosiaali- ja terveyspolitiikkaan.

Michel Foucault on miltei jokaisen luvun teoreettis-metodologinen innoittaja mutta niin sanottua jälkifoucault’laista hallinnan analytiikkaa systemaattisimmin soveltaa Riikka Perälä. Hänen tutkimuskohteensa on huumehoidot, ja Perälän tarkoitus on etsiä aiempaa ”optimistisempia tapoja” ymmärtää yksilöiden terveyden hallintaa. Valtavirtainen hallintavalta-debatti kun monesti tapaa kohdella ammattilaisten toimintaa jonkinlaisena totalisoivan vallankäytön muotona. Luvun lopulla vilahtaa kiinnostavasti Foucault’n ideat itsestä huolehtimisesta

ja ei-fasistisista vallankäytön muodoista avarampina kategorioina. Lise Erikson tutkii leipäjono-kirjoittelua Helsingin Sanomissa ja Huvudstadsbladetissa soveltaen Pierre Bourdieun käsitteistöä: johtavat päivälehdet vaikenevat köyhyyden rakenteellisista syistä ja nostavat esiin häpeän tunteet sekä sen että jonot ovat näkyviä – siis eivät piilossa kunnan väeltä. Kirjan päättävässä luvussa Janne Autto analysoi paikallista päivähoitoargumentointia soveltaen Luc Boltanskin ja Laurent Thevenot'n ideoita oikeuttamisen maailmoista.

Kaikki luvut on kirjoitettu mukaansa tempaavasti ja niissä on paikoin hyvin eksplisiittisesti esitelty tutkimusasetelma. Tämä vaikuttaa hieman opinnäytetyömäiseltä, mutta samalla se tarkoittaa sitä, että tässä on oiva kirja otettavaksi mukaan graduseminaariin: juuri tällaisia tutkimuksia nykyopiskelijat haluavat tehdä ja tästä oppia. Ko koelma myös tuo esiin erittäin kiinnostavia ja vähän tutkittuja aiheita ja on jo sen takia oikeuttanut itsensä.

Teoksen ainoa selvä ongelma on ”hyvinvointivaltion kulttuurintutkimuksen” kontekstointi. Kuten jo mainitsin, se sijoitetaan vaihtoehdoksi totutulle tavalle tarkastella hyvinvointivaltiota, mutta ”totuttu” jää epämääräiseksi. Isompi ongelma on se, että kirjoittajilla on melko löyhä tuntemus muusta, kulttuuritutkimuksellisen hyvinvointitutkimuksen piiriin laskettavasta kotimaisesta kirjallisuudesta. Erityisesti kiinnitti huomiotani feministisen tutkimuksen osa. Esimerkiksi suuret tutkimushankkeet *Sukupuolijärjestelmä hyvinvointivaltiossa* ja *Työelämän sukupuolistuneet käytännöt* hieman jähmeistä nimistään

huolimatta tutkivat laajalti hyvinvointia ja hyvinvointivaltiota käytäntöinä, kiistoina, dynaamisina neuvotteluina ja sopimuksina, joihin kulttuuriset koodit ja käsitykset sekoittuvat, ja tällainen tutkimusjuonne on olemassa edelleen. Erityisesti on syytä mainita Leena Eräsaaren lukuisat tutkimukset, *Julkinen tila ja valtion yhtiöittäminen* etunenässä. Samaten sosiaalityön tutkimuksesta olisi löytynyt kiinnekohtia ja tarttumapintaa; siellähän on tutkittu muun muassa diskursiivisia sommitelmia ja retorisia kohtaamisia, tarkasteltu sosiaalisen ja sosiaalipoliittisen genealogiaa, jäänteitä, hallitsevia ja orastavia juonteita ja niin edelleen. Kirjan oikeuttaminen siis hieman ontuu, mutta se sisältää hyviä, perusteellisia tutkielmia ehdottoman ajankohtaisista aiheista.

SUOMALAISEN TYÖNTEKIJYYDEN HISTORIALLISET MUODONMUUTOKSET

Pekka Kuusela: YTT, yliopistonlehtori, Itä-Suomen yliopisto/Kuopion kampus

Väänänen, Ari & Turtiainen, Jussi (toim.) *Suomalainen työntekijäyys 1945–2013*. Tampere, Vastapaino. 2014, 359 sivua.

Ari Väänänen ja Jussi Turtiainen ovat toimittaneet mielenkiintoisen tutkimuksen suomalaisen työelämän historiallisesta kehityksestä. Teoksen näkökulmana on erityisesti työntekijyyden historiallinen kehitys toisen maailmansodan jälkeen aina 2010-luvulle

saakka. Näin pitkän ajanjakson erittely tuntuu ensi alkuun varsin haastavalta tehtävältä, mutta itse tutkimusraportti jakautuu analyttisiin jaksoihin, joista hahmottuu historiallisesti kiinnostava kuva siitä, mitä suomalaiselle työntekijyydelle on tapahtunut viimeisten vajaan 70 vuoden kuluessa. Toimittajat tarkoittavat työntekijyydellä erityisesti kulttuurisia työntekijätyyppejä tai -hahmoja, jotka ovat erilaisille ammarteille tyypillisiä. Työntekijyys nähdään teoksessa historiallisesti ja kulttuurisesti tuotettuna ilmiönä, joka rakentuu työelämän käytännöille ja jonka muutokset kertovat historiallisista siirtymistä. Osa työntekijyyden piirteistä koskee ns. ihannetyöntekijän ominaisuuksia ja osa puolestaan sitä, miten työntekijän rooli nähdään työelämässä.

Kuten toimittajat painottavat, teoksen tavoitteena on kertoa uudenlainen tarina suomalaisena työntekijänä olemisesta ja sen muutoksista. Vaikka historiallinen näkökulma on laaja, tällaista tutkimusta voi pitää tärkeänä ajatellen työelämä tutkimuksen yleistä tilannetta eikä vastaavaa historiallis-yhteiskunnallista analyysiä ole aiemmin esitetty. Aineistona tutkimuksessa käytetään monipuolisesti erilaista dokumenttiaineistoa: arkistolähteitä, lehti-ilmoituksia ja osin myös rekisteriaineistoja. Kokonaisuudessaan toimitetusta teoksesta hahmotuu monipuolinen ja yksityiskohdissaan kiinnostava kokonaiskuva paitsi suomalaisen työntekijyyden muutoksista myös koko suomalaisen yhteiskunnan kulttuurisesta ja taloudellisesta muutoksesta, joka on näkynyt työntekijyyden hyveiden ja paheiden uudenlaisena kulttuurisena ymmärryksenä. Tutkimus on luonteeltaan kriittis-yhteiskunnalli-

nen, sillä se paljastaa työelämän salattua institutionaalista historiaa tutkijoiden esikuvina pitämien Foucaultin ja Eliakseen tavoin.

Tärkeä analyttinen lähtökohta on suomalaisen työntekijyyden historiallisia kehityslinjoja kuvaava yleinen kehikko (s. 35), jota käsitellään tarkemmin yleisellä tasolla tutkimuksen alussa ja johon palataan uudelleen tutkimuksen loppuluvussa. Kehikon yleinen erittely tuo esille tekijöitä, jotka liittyvät työntekijyyden historialliseen muotoutumiseen, kun loppuluvussa puolestaan tiivistetään tarkemmin työntekijyyden historialliset kehitysvaiheet erillisiin periodeihin. Nämä ajanjaksot kuvaavat tiettyjä yleisiä ajattelutapoja, jotka näkyvät tietynlaisessa työntekijyyden määrittelyssä tai työntekijyyskuivissa. Itse teoksen tarkemmat yksittäiset analyysit ovat ikään kuin osia laajemmasta työelämän muutoksen mosaiikista. Historiallinen analyysi käsittelee työpaikkailmoitusten määrittelemää työntekijää eri vuosikymmenillä (Pekka Varje), johtamisoppaiden työntekijäihannetta (Anna Kuokkanen), opettajien työnkuvan muutosta (Erkko Anttila), metallityöläisen profiilin muutosta (Jussi Turtiainen), työympäristön ja työturvallisuuden rajojen muutosta (Sirku Kivistö, Jussi Turtiainen ja Ari Väänänen) sekä työterveyden riskejä sanomalehtiaineiston valossa (Ari Väänänen ja Pekka Varje). Aiheet heijastelevat kuitenkin tutkijan omaa kiinnostusta ja aikaisempaa tutkimusalueetta.

Kirjan sisältö pysyy sellaisenaan hyvin koossa, vaikka se on teemoiltaan monialainen. Yksittäisten ammattialojen tapausanalyysien kautta välittyvä tar-

kempi kuva siitä, millaisia työntekijöiden ihanteet ovat olleet ja miten yhteiskunnan rakenteellis-kulttuurinen muutos on näkynyt ammattialan sisällä. Kiinnostava esimerkki on vaikkapa metallimiesten maskuliinisuutta heidän omien työelämäkertojen pohjalta erittelevä Jussi Turtiaisen kirjoittama analyysi. Se piirtää kuvaa siitä, miten kunnialliseen ja kovaan maskuliinisuuteen perustuva työntekijyyden määrittely on ohjannut metallimiehiä sosiaalistuvia nuoria miehiä. Työn erityispiirteinä voidaan pitää fyysistä kuluttavuutta, jonka jäljet näkyvät kehossa. Vastaavasti Anna Kuokkasen johtamisoppien työntekijyysskuvaa tarkastelevassa artikkelissa hahmottuu prosessi, jossa uskollisesta työkoneneen osasta on kasvanut vuosikymmenten kuluessa työyhteisöön sitoutunut puhe- ja vuorovaikutustaitoinen tiimityöläinen. Vastaavia analyysejä olisi luonnollisesti kiinnostava tehdä muistakin ammattiryhmistä, kuten terveydenhuollon ammattilaisista.

Kirjan loppuosa tuo mielenkiintoisesti esille sen, miten työhyvinvoinnin ongelmat ovat muuttuneet aiemmin tärkeästä työn fyysisestä kuluttavuudesta enemmän sen henkiseen tai psyykkiseen kuormittavuuteen. Tämä selittyy sillä, että samaan aikaan yhteiskunnassa ja työelämässä on tapahtunut siirtymä tietotyöhön ja toimihenkilöiden töiden laajenemiseen. Tutkimus suhteellistaa ja asettaa työelämän muutoksia omaan kontekstiinsa, joka usein unohdetaan työelämän muutosten psykologisemmassa tarkastelussa. Päätösluvussa toimittajat erittelevät lisäksi työntekijöiden nykytilaa ja tuovat esille nykyisiä kehityspiirteitä. Erittely on samalla yleisempi teoreettinen kannanotto sii-

hen, miten yhteiskunnan muutosprosessi, psykologisoituminen ja lisääntyvä työelämän informaalistuminen tulisi ymmärtää tendenssinä. Tässä yhteydessä toimittajat kommentoivat kiinnostavasti niin Hochschildin, Ehrenbergin kuin Woultersin ajatuksia, jotka he näkevät osin järkeviksi mutta myös näkökulmaltaan rajatuiksi. Tutkimuksessa esitetty synteesi työntekijyyden historiallisista muodonmuutoksista on sisällöltään aiempaa tutkimusta huomattavasti monipuolisempi, joskaan sekään ei ole rakenteellisena tulkintana mitenkään lopullinen.

Kokonaisuutena kirja sisältää monia kiinnostavia tulkintoja ja yksityiskoh-
tia. Se kommentoi aiempaa työelämä-
tutkimusta ja esittää yleisemmän ke-
hyksen työntekijyyden muutoksesta,
mutta mitenkään helposti se ei istu
yhteiskuntatieteiden tai työelämä-
tutkimuksen kenttään. Tämä on itse asiassa
teoksen erinomainen, uusia ajatuksia
herättävä puoli. Toimittajat määrittävät
tutkimuksensa luonteen ”yhteiskun-
tatieteellisesti tai sosiaalipsykologisesti
suuntautuneeksi työelämän historian-
tutkimukseksi” (s. 27). Tällaiselle tut-
kimukselle on tarvetta juuri nykyti-
lanteessa, sillä se suhteuttaa työelämän
kehittämistä tai työhyvinvointia kos-
kevaa nykykeskustelua. Työelämän ja
työntekijyyden nykyiset muutos-
painet kohdistuvat nimenomaan työn
psykologisoitumiseen, joka alkoi jo
1970-luvulta lähtien. Historiallisen ja
yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen vä-
limaastoon sijoittuvana työnä Suoma-
lainen työntekijyys vuosina 1945–2013
on mielenkiintoinen läpileikkaus mo-
nista työelämän kehitykseen ja suoma-
laisen yhteiskunnan muutoksiin liitty-

vistä kysymyksistä. Tällaista tutkimusta toivoisi ehdottomasti lisää, sillä se laajentaa muutosprosessien ymmärtämistä ja kyseenalaistaa itsestäänselvyksinä pidetyt tulkinnat.

RAJANKÄYNTIÄ HARKINTAVALLAN RAJOISTA SOSIAALITURVAN AREENOILLA

Niina Kuuva: *YTM, tohtorikoulutettava, Helsingin yliopiston Ruralia-instituutti*

Laura Kalliomaa-Puha & Toomas Kotkas & Marketta Rajavaara (toim.): *Harkittua? Avauksia sosiaaliturvan harkintavallan tutkimukseen*. Kelan tutkimusosasto, Tampere. 2014, 308 s.

Harkittua? Avauksia sosiaaliturvan harkintavallan tutkimukseen on Kelan tutkimusosaston julkaisema, toimitettu kokoelmateos, joka sisältää 14 artikkelia. Kirjassa tarkastellaan harkintavallan sääntelyä ja käyttöä erilaisissa päätöksenteon tilanteissa sekä avataan harkintavallan ilmiöitä yhteiskunnallista keskustelua ja jatkotutkimuksia varten. Kirjoittajat käsittelevät artikkeleissaan sekä toimeentulokysymyksiä että palvelujärjestelmää.

Teoksen ansiokkuus on siinä kysymyksenasetteluiden ja aineistojen moninaisuudessa, minkä kautta harkintavallan ilmenemistä ja asemaa esitetään. Artikkelit pohjautuvat mm. rekisteri-, kysely- ja haastatteluaineistoihin. Kokoelmateos on rakennettu monitieteiseksi yhteiskuntatieteen ja oikeustieteen tutkijoiden voimin.

Usein harkintavallan roolia on pidetty vaikeana mitata, arvioida ja analysoida. Esimerkiksi vakuutuslääkäreiden harkintavaltaa on julkisessa keskustelussa aika ajoin kritisoitu voimakkaastikin. Kirjassa harkintavallasta saadaan pääosin hyvä ote esimerkkien ja erilaisten tutkimusasetelmien avulla. Kirjassa esitellään harkinnan esiintymiseen laaja skaala, jonka toisessa päässä on poliittista päätöksentekoa koskeva harkinta ja toisessa taas yksittäisen ihmisen toteuttama harkinta. Tähän väliin mahtuu koko joukko harkintavaltaa päivittäin käyttäviä sosiaaliturvan ammattilaisia aina katutason byrokraateista vakuutuslääkäreihin.

Kirja alkaa Laura Kalliomaa-Puhan, Toomas Kotkaksen ja Marketta Rajavaaran artikkelilla *Harkitusti sosiaaliturvaa*, mikä toimii kirjan johdantona ja esittelee rakenteen, tavoitteen sekä kirjoittajat. Kirjan rakennetta kannattelee viisi osaa. Ensimmäinen osa on lukijan ja onnistuneen lukukokemuksen toteutumisen kannalta tärkeä: siinä esitellään sosiaaliturvaan liittyvän harkintavallan reunaehtoja tarkoitukseenmukaisuusharkinnasta laillisuusharkintaan sekä yhdenvertaisuuteen. Kirjan muissa osissa käsitellään harkintaa poliittisessa päätöksenteossa, harkintaa sosiaaliturvan ammattilaisten toteuttamana ja harkintaa asiakkaan näkökulmasta. Näiden osien keskellä esitetään eri aineistojen valossa harkintavallan käyttöä Kelan etuuksien ja palveluiden toimeenpanossa.

Artikkelien joukosta nostan esiin muutamien erityisen kiinnostavan artikkelin perusteluineen. Näistä ensimmäinen on Pertti Honkasen artikkeli *Työkyyvyt-*

tömyyseläkehakemusten hylkäyspäätökset sosiaalisena ja oikeusturvakysymyksenä. Se käsittelee työkyvyttömyyseläkkeiden hylkäysmääriä, hylkäyspäätöksistä tehtyjä valituksia ja henkilöiden toimeentulon riittävyttä hylkäyspäätöksen jälkeen. Artikkelin ansiona on, että siinä aineistoa tarkastellaan kokonaisvaltaisesti suhteessa niihin ongelmiin, joita työkyvyttömyyseläkkeiden ratkaisukäytäntöjä kohtaan on eri yhteyksissä esitetty. Artikkelin on hyvä ja pragmaattinen vastaus läpinäkyvyyskeskustelun pohjaksi.

Toinen tärkeä artikkeli on Helena Blombergin, Johanna Kallion ja Christian Krollin artikkeli *Regulatiivista vai liberatiivista?* Artikkelin ansio on tutkimusasetelmassa ja siinä, että tuloksien pohjalta saadaan tietoa, kuinka kuntien sosiaalityöntekijät Suomessa ja Ruotsissa kokevat harkintavallan laajuuden omassa työssään. Tutkimusasetelma, kahden maan kyselyaineistot ja analyysitapa antavat mallia siihen, kuinka harkintavallan kaltaista jokseenkin abstraktia asiaa voi operationalisoida ja kuinka sen rajoja voi lähestyä loogisesti analysoiden.

Kolmas kiinnostava artikkeli on Laura Kalliomaan-Puhan teksti *Asiakas on aina oikeassa – vai onko?* Artikkelin sijaitsee poliittista, ammatillista ja Kelan harkintaa koskevien artikkelien jälkeen kirjan loppupuolella ja havahduttaa yhtäkkiä lukijan ajattelemaan, että harkinta ei ole vain poliittisten luottamushenkilöiden tai viranomaisten asia. Se on myös yksilön asia ja tätä turvaamassa ovat ensisijaisesti asiakaslaki, potilaslaki ja hallintolaki. Artikkelissa käydään keskustelua ihmisen itsemääräämisoikeudesta,

asiakkaan harkinnan toteutumisesta sekä yhteisharkinnasta. Yhteinen harkinta on neuvottelusuhteiden viranomaisen ja asiakkaan välissä.

Kirjassa on myös joitakin heikkouksia. Kirjan kolme keskeistä tarkastelukulmaa ovat poliittinen, ammatillinen ja asiakkaan harkinta. Näiden näkökulmien tarkastelun voi havaita olevan hieman epätasapainossa siten, että painoarvoa on eniten ammatillisessa ja poliittisessa harkinnassa, kun taas asiakkaan harkintaa käsitellään vain kahden artikkelin verran. Asiakkaan harkinnan näkökulma on tuore ja herättävä eli kirjan kokonaisuuden kannalta hyvin arvokas. Aihepiiri on jatkotutkimuksien arvoisin.

Monitieteinen ja -ulotteinen lähestymistapa sosiaaliturvaa koskevan harkintavallan tarkasteluun tuottaa laajan skaalan tuloksia ja havaintoja. Kirja olisi kaivannut synteeseihin, loppuluvun, jossa olisi palattu ydinkysymyksen äärelle ja pohdittu artikkeleissa esitettyjä havaintoja. Pohdintaluku olisi ollut paikka suhteuttaa toisiinsa poliittista, ammatillista ja asiakkaan harkintaa sekä esittää johtopäätöksiä niiden voimasuhteista ja kipupisteistä.

Harkittua? -teos on ollut lukulistallani jo aivan sen julkaisusta saakka. Nyt, kaksi vuotta kirjan ilmestymisen jälkeen, huomaan sen olevan aina vaan ajankohtaisempi kahdestakin syystä: sosiaali- ja terveydenhuollon uudistuksen ja digitalisaation. Lukiessani palasin miettimään yhä uudestaan esimerkiksi sitä, millä tavoin sosiaalityöntekijöiden harkinta muuttuu, kun palvelut ja niiden rahoitus siirtyvät pois kunnan jär-

jestämistä vastuulta. Hellittääkö menopaine (määrärahoihin sidotuissa etuuksissa) ja mahdollistaako se siten enemmän tukipäätöksiä vai onko suunta päinvastainen (vrt. Helena Blombergin, Johanna Kallion ja Christian Krollin artikkeli)? Entä mitä mahdollisesti toteutuva valinnanvapaus tarkoittaa hankinnoista vastaavien ammattilaisten harkinnan näkökulmasta? Onko tulevilla sotealueilla siihen riittävää osaamista – kuka vie ja ketä? (Vrt. Tuulikki Karkun artikkeli *Harkinnan mahdollisuudet kuntoutuspalveluiden hankinnassa.*)

Digitalisaation eteneminen on puolestaan mielenkiintoinen asiakkaan harkinnan näkökulmasta. Keskeinen mieleen piirtyvä kysymys on, mitä e-palvelut tarkoittavat asiakkaan harkinnan ja vuorovaikutuksen kannalta. Digitalisaation voi ajatella helpottavan ammattilaisten työtä ja tuovan toisaalta asiakkaiden saataville terveys- ja hyvinvointipalveluita uusissa muodoissa ja lähes paikasta riippumatta. Mutta samalla niiden käyttö vaatii etenkin vanhuksilta ja toimintakyvyltään rajoittuneilta henkilöiltä erityisiä, uudenlaisia ponnisteluja. Aktiivisuus edellyttää asiakkaalta itseharkintaa ja kykyä tehdä valintoja. Pärjäävätkö he digiyhteiskunnan turvaverkoissa ja valinnanvapauksien risteyksissä (vrt. Laura Kalliomaan-Puhan artikkeli)?

Harkintavallassa on kyse normeista, ohjeista ja tulkinnoista. Harkintavallan olemassa oloa perustellaan viime kädessä sillä, ettei lainsäädännöstä voi tehdä koskaan niin yksityiskohtaista, että normistosta löytyisi ratkaisu jokaisen ihmisen yksilölliseen tilanteeseen.

Kirjan kirjoittamaton johtopäätös voisi olla se, että sosiaaliturvan täytäntöönpanon prosessit kaipaavat yhä selkeämpiä kuvauksia ja läpinäkyvyyttä paitsi ammattilaisten työtä myös asiakkaiden ymmärrystä helpottamaan. Itse asiassa on erikoista, että harkintavallan roolista sosiaaliturvan toimeenpanossa on tehty niin vähän tutkimusta. Voisi olettaa, että järjestelmän läpinäkyvyyden varmistamiseksi harkintavallan roolin analysointi eri prosesseissa olisi esimerkiksi juuri Kansaneläkelaitoksessa pysyvä ja toistuva tutkimusteema. Yhteiskunta muuttuu jatkuvasti, joten harkintavallan rajankäynti on jatkuvassa liikkeessä.

KÄYTÄNNÖNTUTKIMUS DEMOKRATISOI TIEDONMUODOSTUSTA JA UUDISTAA KÄYTÄNTÖJÄ

Aulikki Kananoja: *YM, MSS, ylisosi-
aalineuvos*

Mirja Satka & Ilse Julkunen & Aino Kääriäinen & Ritva Poikela & Laura Yliruka & Heidi Muurinen (toim.): Käytäntötutkimuksen taito. Heikki Waris-instituutti ja Mathilda Wrede-institutet. 2016, 323 s.

Sosiaalityön käytännön ja tutkimuksen heikot yhteydet ovat kansainvälisestikin tunnistettu sosiaalityön kehittämisen este. Tieteellisen tutkimuksen ja käytännön erilaiset kysymyksenasettelut – kielestä puhumattakaan – ovat saattaneet vieraannuttaa ammattilaiset tutkimusten tärkeistäkin tuloksista. Vuonna 2005 ilmestyneen Sosiaalityön

käytäntötutkimus-teoksen jälkeen teema on saanut uutta virtaa sekä Suomessa että kansainvälisesti. Janus-lehti julkaisi vuonna 2015 teemanumeron käytäntötutkimuksesta (2/2015). Sen lähdeluettelot osoittavat pohjoismaista ja laajaa kansainvälistä kiinnostusta aiheeseen. Arvioitavana olevan teoksen tarkoituksena on koota, jäsentää ja avata kertynyttä tietoa, käytännöllistä tietämystä sekä osaamista.

Käytäntötutkimuksen lähtökohtana ovat toimittajien mukaan toiminnasta tulevat tiedontarpeet ja huolenaiheet. Tältä pohjalta rakennetaan kontekstisidonnaista ja vuorovaikutukseen perustuvaa tiedonmuodostusta. Tarkastelen teosta sosiaalityön kehityksestä kiinnostuneena entisenä sosiaalijohtajana, en tutkijana.

Teos jäsenyy neljään keskeiseen elementtiin: johdantoon, käytäntötutkimuksen perustaan, sen vuorovaikutussuhteisiin ja kontekstiin.

Johdannossa Mirja Satka, Ilse Julkunen, Aino Kääriäinen, Ritva Poikela, Laura Yliruka ja Heidi Muurinen tiivistävät käytäntötutkimuksen lähestymistavan, kehittymisen (Suomessa ja muualla), yhteiskuntapoliittisen tehtävän ja haasteet kompaktiksi kokonaisuudeksi. Uuden tiedonmuodostuskulttuurin ja sen taitamisen omaleimaisuus konkretisoituu monipuolisesti myöhemmissä luvuissa.

Tutkijat ponnistavat Jane Addamsin ajattelusta ja elämäntyöstä: tietoa ja kehitystä syntyy toiminnassa. John Deweyn kehittämä pragmatismi ja kokemusfilosofia nostavat myös ammat-

tilaiset ja asiakkaat tiedon tuottajiksi. Tämä lähestymistapa on teoksen punainen lanka. Tärkeitä teoreettisia kehyksiä ja rakennusaineita saadaan myös Paolo Freireltä, Bruno Latourilta ja Engeströmien kehittävän työntutkimuksen teoriasta.

Käytäntötutkimuksen perustaa rakennetaan Heikki Waris-instituutin kuuden kehittämisprosessin tietokäytännöistä ja käytäntötutkijoiden kokemuksista. Rakentumisen keskeisiä piirteitä jäsentävät Aino Kääriäinen, Mirja Satka, Laura Yliruka ja Heidi Muurinen. Ilse Julkunen, Raija Koskisen ja Frida Westerbackin artikkeli perustuu Mathilda Wrede-instituutissa toteutettuun prosessiin, jossa kehitettiin moniammatillista auttamisverkostoa ruotsinkielisille, mielenterveysongelmista kärsiville nuorille.

Tiedonmuodostukselle leimaa antaviksi piirteiksi nousivat työelämälähtöisyys, dialogisuus ja kaikkien osallisten – tutkijoiden, ammattilaisten ja asiakkaiden – tiedon ja kokemuksen arvostus. Sosiaalitoimistoissa tutkimukset käynnistivät muutoksen ammattilaisten työorientaatiossa. Tutkiva työtapasiirtyi sosiaalityön käytäntöön. Mielenterveystyön ammattilaiset kehittivät nuorten palveluun yhteistyöverkoston ja nuoret saivat tutkimukseen osallistumisesta itsetunnon vahvistusta. Tutkimuksen ja käytännön yhdistäminen oli mahdollista.

Erja Sauraman artikkeli on johdatus Deweyn kehittämään pragmatismiin ja sen alkuvuosien kehityshistoriaan. Erinomainen tietolähde osoittaa pragmatismien yhteydet sosiaalityön arvoi-

hin, lähestymistapaan ja käytäntöön. Tässä on käytäntötutkimuksen teoreettinen kivijalka.

Vaula Haaviston, Marina Bergman-Pyykkösen ja Synnöve Karvinen-Niinikosken artikkeli käsitteenmuodostuksesta perheasioiden sovittelun kehittämisessä symboloi hienosti käytäntötutkimuksen dynamiikkaa. Perheasioiden sovittelijoiden ja tutkijoiden dialoginen yhteistyö on kuin jännityskertomus: miten sanasta lähtien ensin kartoitetaan käytännön toimintavariaatioita, miten kirjavasta toiminnasta alkaa jäsenytä kokoavia käsitteitä ja miten jäsenytyneet käsitteet palaavat käytäntöön kehittyneinä toimintamuotoina. Hyvä visualisointi täydentää esitystä.

Käytäntötutkimuksen vuorovaikutussuhteista esitellään kolme kehittämisprosessia: Heidi Muurisen ja Iikka Lovion kokeilu sosiaalitoimiston tilankäytön uudistamisessa, Ann-Mari Lindqvistin tutkimus kehitysvammaisten osallisuudesta käytäntötutkimuksessa sekä Kati Palsasen ja Aino Kääriäisen asiakkaiden ja ammattilaisten yhteistoiminnallisuutta tutkinut kehittämisprosessi. Kokonaisuus antaa monipuolisen kuvan käytäntötutkimuksen vuorovaikutussuhteista.

Hankkeiden yhteinen piirre oli tutkimuksen dialogisuus. Muurinen ja Lovio käyttivät kokeilua käytäntötutkimuksen menetelmänä ja sosiaalipalvelun kehittämisen ”tunnustelevana toimintastrategiana”. Ann-Marie Lindqvistin tutkimusta motivoi vahva eetos kaiken tiedon yhdenvertaisesta arvosta. Tilan antaminen kehitysvammaisten tutkimuskumppaneiden osallisuudelle

esimerkiksi tutkimuskysymysten muotoilussa vahvisti kumppanin itseluotamusta ja muutti myös tutkijaa käyttäjälähtöiseen suuntaan. Kati Palsasen ja Aino Kääriäisen tutkimus kartoitti kokemuksia sosiaalitoimiston nuorten aikuisten ja syrjäytymisvaarassa olevien nuorten ja ammattilaisten yhteistoiminnallisista ryhmistä. Käytäntö ja tutkimus ”löysivät” yhteisen työtä edistävän elementin: vuorovaikutuksen.

Tutkimus käytännössä sisältää kolme lastensuojeluun liittyvää ja yhden paikallisia tiedontarpeita koskevan artikkelin. Päivi Känkänen jäsentää taiteen ja hyvinvoinnin yhteyksiä ja niiden hyödyntämistä sijoitettujen lasten ja nuorten kanssa tehtävässä työssä. Tiina Muukkosen tutkimus lastensuojelun monitoimijaisen yhteistyön rakentumisesta kytkee yhteen hankkeen asiakkaiden kokemuksia ja näiden kokemusten tutkimusta. Hanna Tulensalon artikkeli lapsesta lastensuojelun sosiaalityön tiedollisena toimijana on erityisen ajankohtainen. Jäsennettyään lapsen erilaisia positioita tiedonmuodostuksessa Tulensalo korostaa lasta tiedonmuodostuksen toimijana, itse kertojana, kuulijana ja kokijana. Muukkosen ja Tulensalon artikkelit sisältävät tärkeitä lähestymistapoja lastensuojelutyön sisältöön ja tiedonmuodostukseen.

Ann-Marie Lindqvist ja Åsa Rosengren tutkivat sosiaalityön tiedonintressejä ruotsinkielisissä työympäristöissä opiskelijoiden käytäntötutkimusraporttien pohjalta. Raporteissa korostuu asiakkaiden ja ammattilaisten kokemuksia koskevan tiedon tarve. Parhaiten tämä tieto kertyy käytännön toimintaan liittyvässä, käytännön edustajien kanssa

tehdyssä tutkimustyössä. Paikallisesti tuotettu tieto myös palautuu uudistamaan käytäntöä. Käytäntötutkimus osoittautui tutkimuksen ja käytännön edustajien dynaamiseksi oppimisprosessiksi.

Käytäntötutkimuksen taito ravistelee tiedonmuodostuksen vakiintuneita valta-asetelmia. Demokraattinen tietokäytäntö korostaa sosiaalityön arvojen mukaisesti tasa-arvoa: erilaisten tietojen ja erilaisten tiedonkantajien samanarvoisuutta. Se kuroo tehokkaasti umpeen tutkimuksen ja käytännön välistä implementaatiokuilua. Käytännön kautta avautuva yhteys ihmisten elämäntilanteisiin ja kokemuksiin antaa tutkijalle sellaista tietoa, jota on vaikea saada vakiintuneisiin tietokäytäntöihin rajatuin menetelmin.

Mutta mitä on käytäntötutkimuksen taito? Tämän teoksen perusteella se on tutkijan taitoa toimia yhdessä erilaisen orientaation eli käytännön kanssa. Se on vuorovaikutus- ja yhteistyöosaamista, johon yhdistyvät tutkimustyön systemaattisuus, analyttisyys ja käsitteellinen ajattelu.

Käytännön työn ja työyhteisöjen rooli siivilöityy teoksessa pääosin tutkijoiden kautta. Käytäntö ja tutkimus eivät teoksessa ole tasapainossa. Lähijohdon rooli käytäntötutkimuksen toteuttamisessa tarvitsee oman analyysinsä. Käytäntötutkimus menetelmänä ei vastaa kaikkiin sosiaalityön tietotarpeisiin. Mutta se antaa lupauksen tutkimuksen ja käytännön paremmasta liitosta. Voisiko tutkiva sosiaalityö nousta juridisoituneen sosiaalityön haastajaksi?

Teos on sosiaalityön tutkijoiden, opiskelijoiden ja sosiaalityöntekijöiden ydinkirjallisuutta.

AIKALAISANALYYSIÄ VAUVA-PERHE-ELÄMÄSTÄ

Marjatta Bardy: *KT, sosiaalipolitiikan dosentti, tutkimusprofessori emerita*

Hannele Törrönen: *Vauvan kanssa vanhemmiksi. Selviytymisen ja ilon kirja.* Helsinki: Kirjapaja. 2015, 213 s.

Kirja on tarkoitettu niille vanhemmille, joiden arki on täynnä huolta, uupumusta ja pelkoa. Se on kirjoitettu myös niille, joille tästä elämänvaiheesta on jäänyt raskaita kokemuksia. Se on siis eräänlainen selviytymisopas, joka paikoin ohjaa lukijaa kädestä pitäen umpikujista eteenpäin. Kirja on ankkuroitu vauvaperheiden arkeen ja nuorten vanhempien kokemuksiin. Niistä avautuu näköaloja yhteiskuntaan ja kulttuuriin, ja ne ovat meille kaikille.

Vauvaperheen ahdingossa on vähän sanoja ja paljon tuskaa. Tässä on kirjan lähtökohta. Vauva ja vauvan herättämien tunteiden ja ajatusten pelko on suurimpia ongelmia vauvan kanssa pärjäämisessä. Vauvan vaativuus, tarvitsevuus ja ahneus voivat olla liikaa vauvan tuomassa mullistuksessa. Kehitykselliset käännekohtat voivat olla tuskastuttavia. Vanhempia on rauhoitettava ja turvattava. Raskaus, synnytys ja vauvavaihe panevat liikkeelle alkuvoimaiset mielen kerrokset. Niissä on viisautta ja tietoa, joita on hyvä nimetä. Sille on kuitenkin

vähän tilaa virallisessa palvelujärjestelmässä, kirja kritisoi.

Jos vanhemman ja vauvan välille ei synny kontaktia, he jäävät muukalaisiksi toisilleen. Pahinta tämä on vauvalle. Siksi pelon, neuvottomuuden ja väsymyksen kokemukset pitää ottaa vastaan ja antaa niille tilaa, Törrönen korostaa. Hän ihmettelee toistuvaa väitettä, että ”kielteiset tunteet kuuluvat vanhemmuuteen.” Se näyttäisi olevan suorastaan eräänlainen kansallinen konsensus. Kielteisiä tunteita pidetään itsestään selvinä eikä auteta vanhempia ymmärtämään raastavien tunteiden juuria. Mitä negatiivisten tunteiden ”sallimisella” mahdollaan tarkoittaa? Normalisoidaanko se ”ihan tavalliseksi,” Törrönen kysyy. Ja toistaa: Kielteisiä tunteita ei tule pitää normaaleina tai salata. Myös ympäröivä puhe väsymyksestä saa huutia. Vaikeiden tunteiden anatomia on avattava. Huonoon tilanteeseen ei saa jäädä vellomaan. Se on aikuisen vastuu lapsen kanssa. Ihan aina, tekijä täsmentää.

Vauva tarvitsee hetkien hurmaa siitä kokemuksesta, että hän tulee ymmärretyksi. Kun vanhempi virittyy vauvan maailmaan, hän on sensitiivinen vauvan tarpeille ja osaa kannustaa ja rauhoittaa häntä, ihailla ja rakastaa. Vanhemman kyky kontaktiin vauvan kanssa ei määrity ensisijaisesti sukupuolesta käsin. Lukijaa muistutetaan myös siitä, että naisetkin voivat olla väkivaltaisia kuten jaksossa ”Raivoava äiti” käy ilmi.

Hannele Törrönen havaitsee, että äitien puheeseen on hiipinyt uudenlaista äitiyden mitätöintiä. Onko naisilta toisille siirtyvässä kulttuurissa jotain hirveän

ankaraa? Äidit kilpailevat keskenään ja kokevat miehenkin olevan heitä vastaan. Monissa kulttuureissa, joita pidämme primitiivisinä, äitiä hoivataan, etenkin vauvan syntymän jälkeen, jolloin äiti ei ole koskaan yksin. ”Yhteisö suojelee odottajia, jotta kohtu pysyisi tyynenä”. Tuetaan ja autetaan ja varmasti myös kontrolloidaan. Voisiko naiselta toiselle kulkeva kulttuuri muuttua hoivaavammaksi, lämpöisemmäksi ja äitiä ymmärtävämmäksi ja auttavammaksi?

Nuorten aikuisten taloudelliset taustat alkavat vaikuttaa perheen perustamiseen aivan eri tavalla kuin hyvinvointivaltion kukoistusaikana. Silloin uskalsi luottaa työhön ja toimeentuloon. Nyt ei. Tilanne vaurioittaa niin yksilöitä kuin yhteisöjä. Monet nuoret aikuiset ovat jatkuvassa pätkätyökierteessä ja alituuisessa rahapulassa. He syövät mielialälääkkeitä tai miettivät sen aloittamista. Olisikin kiivaasti ajettava pienten lasten perheiden hyvinvointia, Törrönen kirjoittaa.

Niin äitiyttä kuin suhtautumista äitiyteen on pengottava oikein urakalla, teos tähdentää. Äitiys on kuuma ja kummallinen juttu, itsestään selvä ja aina mysteeri, idealisoitu, demonisoitu ja vähätelty. Itsenäiselle naiselle voi olla hurja yllätys kaivata apua, tukea ja kannustusta. Pohjoismaisen naisen monet saavutukset koulutuksessa ja työelämässä ovat oma tärkeä maailmansa. Äidiksi tulo on aivan toinen maailma. Siihen tarvitaan toisenlaista tukea ja ymmärrystä kuin työelämässä pärjäämiseen tai uran suunnitteluun. Synnytys- ja perhevalmennus on monin paikoin lopetettu, koska ”vanhemmat tietävät”.

Näin on langettu tietämisen kuoppaan. Vanhemmaksi tuleminen ei ole tietämisen asia, Törrönen muistuttaa.

Kun äiti ja vauva ovat sisäkkäin, naisen mieli myllertyy. Tunteiden ja reaktioiden kirjo on laaja, katkeruudesta ylimpään onneen. Myös stereotyyppioita isästä hajotetaan, ja esiin nousee elämänmaukuisia tyyppejä. Törrönen ihmettelee, miksi vanhemmuuden moninaistumisesta huolimatta myös kärjistävä keskustelu sukupuolesta on kiihtynyt. Onko niin, että mitä turvattommaksi ja epäennustettavammaksi maailma käy, sitä enemmän ripustaudutaan vanhoihin hokemiin. Ehkä juuri niin.

Synnytyksen jälkeen naiset näyttävät siltä kuin olisivat käyneet toisella planeetalla, Törrönen kirjoittaa. Äiti on täpötäynnä elämää, valuu ja vuotaa monesta paikasta. Hän itkee, hikoilee, rinnat turpoavat, maito valuu, jälkivuoto tihkuu ja lirahtelee, jälkisupistukset tuntuvat. Äiti tarvitsee lepoa ja huolenpitoa ja palautuu usein pulmitta. Imetys on jatkumo kohdusta maailmaan. Ahdistus ja epävarmuus voivat pyyhkäistä läheisiä kuin tsunami järjen ja harkinnan tuolla puolen. Taustalla voi olla vaikeus sietää avuttomuutta itsessä ja kumppanissa, ja sitoutumisesta tulee tunne toisen armoilla olost. Avun pyytäminen ja havahtuminen omiin ajatusvääristymiin voi olla vaikeaa, mutta se pitää tehdä. Uudet mahdollisuudet ovat vain nykyhetkessä. Kirja antaa käytännön käskyn: jos ryypätte, viette lapsen hoitoon turvalliseen tuttuun paikkaan. Se on välttämätöntä.

On myös vanhempia, joilla on niin suuria ongelmia, että vauva putoaa mielestä

kaiken aikaa tai hän värityy vanhempien omasta kärsimyksestä. Heidä ei saa juoksuttaa paikasta toiseen. Heidän on saatava apua pitkään ja intensiivisesti vauvan kanssa yhdestä paikasta, ammattitaitoisilta ja sydämellisiltä ihmisiltä.

Kirjoittaja rohkaisee. Älä pelkää vauvaa. Vauva on ilo ja valo. Vauvalla on valtava voima tuoda hyvää jokaiselle lähellä olevalle.

Hannele Törrösellä on teemasta pitkä kokemusjatkumo psykologina, äitinä ja mummona. Hänen omat kokemuksensa aikanaan kolmen alle kolmivuotiaan kanssa antavat kaikupohjaa ammatillisen viisauden kehkeytyä. Hän on ollut keskeinen hahmo muun muassa ensikotien toiminnan kehittämisessä.

Kirja kattaa teemansa laajasti ja menee siinä syvälle. Teksti ei arkaile. Se rikkoo konventioita, eikä toista vakiintunutta hyvinvointi- ja terveystietoa. Kirjoittaja menee sen taakse ja ohi myös hyvin aroille ja herkille alueille ja sanoittaa eloisesti ”sanatonta”. Kysymykset ja päätelmät kirjassa perustuvat vahvaan ja humaaniin kokemukseen ja tietoon.

Kirja inspiroi pohtimaan omia henkilökohtaisia kokemuksia, ja sellainen auttaa ammatillista reflektointia. Uskon, että tästä kirjasta olisi hyötyä ja iloa niin sosiaalityöntekijän, lääkärin ja terveydenhoitajan kuin varhaiskasvattajankin opinnoissa, ja miksei monen muunkin. Tämän kirjan äärellä pääsee myös miettimään, kuinka me kulttuurina otamme vastaan uudet lapsipolvet.